

УДК 323.26/.27(497.11)"2000"
327.88::323.22(497.11)"2000"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.1.par.339-358>

Прегледни рад/Review paper

Примљен/Received: 24. 8. 2023.

Прихваћен/Accepted: 26. 3. 2024.

Марко ПАРЕЗАНОВИЋ

Академија за националну безбедност, Београд

beogradbg15@gmail.com

Реперкусије петооктобарских промена 2000. године у светлу докумената, мемоара и сведочења

Апстракт: На основу докумената, мемоарске грађе, сведочанстава и научно-стручне литературе, рад приказује процесе који су довели до петооктобарских промена 2000. године у Савезној Републици Југославији и Републици Србији. „Пети октобар“ је представљао наглу промену политичке власти у земљи, као резултат нагомиланих друштвено-политичких, економских и социјалних противречности, али и активног деловања страног фактора. Сложени политичко-безбедносни догађаји, који су кулминирали 5. октобра 2000, имали су особености „обојене револуције“, што подразумева да је превратом дошло до промене носилаца власти, без измене дотадашњег политичког поретка и формалног начина вршења власти. Иако временска дистанца омогућава неутралнију анализу, истраживања су отежана политичким покушајима стереотипизације, од глорификовања до потпуне негације домета и ефеката Петог октобра.

Кључне речи: Пети октобар, „обојена револуција“, избори, политички преврат, грађански протест

Увод

„Пети октобар“ представља значајан догађај у савременој политичкој историји, не само Републике Србије, већ и читавог региона, а може се рећи да је овај догађај заузео посебно место и у ширем геополитичком плану. Једна од главних одлика петооктобарског преврата је обиље контроверзи које и данас обележавају овај догађај.

Уколико се посматра стриктно теоријски, превасходно у политиколошком смислу, Пети октобар је недвосмислено политичка револуција:

- политичку револуцију карактерише изненадна и нагла промена политичке власти у једној земљи, уз учешће више различитих актера из земље и иностранства;
- политичка револуција, за разлику од социјалне револуције, представља промену носилаца власти у једној држави, без промене политичког поретка и начина владања. За разлику од политичке, социјална револуција представља измене, не само начина владања, већ и целокупног политичког поретка, што свакако представља дубоке и корените, не само политичке, већ и шире друштвене промене у једној држави или друштву;
- политичку револуцију карактерише учешће широких народних маса у преврату, без чега би се могло говорити и о неком другом облику политичког преврата, попут државног удара, пуча или сл.¹

Током раних јутарњих сати 25. септембра 2000. године Демократска опозиција Србије (ДОС) прогласила је победу на изборима, премда су први незванични резултати Савезне изборне комисије објављени дан касније. Представници ДОС-а и Центра за слободне изборе и демократију (ЦЕСИД) излазили су више пута пред грађане са резултатима који су варирали. Тако је ДОС на прослави „победе“ у Новом Саду први пут саопштио да је чак 63,32% бирача гласало за њиховог председничког кандидата Војислава Коштуницу. Овај проценат је потом падао на 58,48%, затим на 54,66% и 53,96%, да би на крају износио 51,7%, са чиме се ЦЕСИД сложио. С обзиром да је постигнути резултат био већи од 50%, услови за регуларно одржавање другог круга гласања нису били задовољени, што је отворило пут у „петооктобарску револуцију“.²

1 Драган Симеуновић, *Теорија политике*, (Београд: Удружење „Наука и друштво“, 2002), 190.

2 Slobodan Naumović, „‘Отпор’ као postmoderni Faust: Друштвени pokret novog tipa, tradicija prosvetnog reformizma i ‘izborna revolucija’ u Srbiji“, *Filozofija i društvo* 3/2006, 147–194, 180. Такође видети: Slobodan Naumović, „Da li je Faust bio ‘Отпораš’? O subjektivističkom objektivizmu i objektivističkom subjektivizmu u interpretaciji (post)modernih društvenih i političkih pokreta“, *Filozofija i društvo* 3/2007, 117–148.

Са данашње временске дистанце, Пети октобар се може окарактерисати и као „обојена револуција“,³ с обзиром да је облик политичких промена који је уследио 5. октобра 2000, заправо, био зачетак новог облика политичког преврата који је у предстојећим годинама доживео своје даље отелотворење на постсовјетском простору, кроз револуције које су се наредних деценија низале – од Грузије, Молдавије, Јерменије, преко Киргизије, па све до Украјине.⁴ Покушај оваквог модела преврата изведен је и у Белорусији и Казахстану.

Услови који су допринели реализацији Петог октобра

Радње и догађаји који су у значајној мери допринели стварању услова за реализацију Петог октобра генерисани су дуги низ година. Посебно упечатљива збивања у том правцу могу се омеђити периодом од 1996. и 1997. године, када је владала озбиљна политичка криза након локалних избора за град Београд и сплетом индукованих догађаја који су уследили по окончању НАТО агресије на СР Југославију (1999). Заправо, западни центри моћи су дефинитивну одлуку о свргавању југословенског председника Слободана Милошевића суштински донели у другој половини децембра 1995. године, када је потписан Дејтонски мировни споразум, након чега је Милошевић убрзано почео да губи статус „фактора стабилности“ на Балкану. Како је писао Џон Норрис (John Norris), Милошевић је виђен као кост у грлу за трансатлантску заједницу и НАТО вредности, односно, егзистенцију западног блока. Према интерпретацији овог аутора, прави узроци рата не леже у невољама које су правили косовски Албанци, већ у опирању Југославије широким политичким трендовима и реформама.⁵

Међу неколицином страних аутора који су заступали сличну тезу налази се Матијас Кинцел (Matthias Kuentzell), према којем је Немачка имала своју мапу и циљеве на Балкану. Она је у периоду 1997–1999. одустала од директног признања Косова, наводно, ради очувања мира и стабилности у региону, али је инсистирала на кршењу људских права Албанаца и

3 Марко Парезановић, *Заштита уставног поретка*, (Приштина-Лепосавић: Институт за српску културу, 2022), 35.

4 Наталија Нарочницкая, *Оранжевие сети: от Белграда до Бишкека*, (Санкт-Петербург: Алетейя, 2008); *Разарање и отпор*, Зборник радова, ур. Миша Ђурковић, (Београд: Catena Mundi; Институт за европске студије, 2023), 190.

5 John Norris, *Collision Course, NATO, Russia, and Kosovo*, (Westport: Praeger Publishers, 2005), 23; Миле Бјелајац, „Прикривање и разоткривање правих разлога за рат 1999. на Косову и Метохији“, *Политика националне безбедности* 1/2019, 13–36.

мобилисању јавног мњења. У циљу те акције, „косовска криза потпаљивана је из Бона циљано, свесно и у супротностима са нормама Уједињених народа“. Формално залагање Немачке потврђује чињеница да је ова земља 1997. године ставила косовску кризу на дневни ред Контакт-групе за имплементацију мира у БиХ, како се касније хвалио Клаус Кинкел.⁶

После завршетка рата на Косову и Метохији (јун 1999), Милошевић се нашао суочен са бројним проблемима. Повлачење Војске Југославије и српске полиције са Косова и Метохије било је само по себи болно, а нарочито ако се узме у обзир да је, управо на решавању питања јужне српске покрајине, Милошевић стекао популарност. Српско становништво је протерано, а српске цркве и манастири рушени. Поред тога, НАТО агресија докрајчила је српску привреду.⁷ Просечна плата, која је пре рата износила око 150 немачких марака, спустила се на 80. Стотинак хиљада људи остало је без посла, пошто су фабрике уништене, главни путни и железнички правци пресечени, а многа електроенергетска постројења онеспособљена.⁸

Већ у октобру 1999, амерички председник Бил Клинтон издао је наређење ЦИА да интензивира и што пре приведе крају операцију рушења Слободана Милошевића. Поред америчке обавештајне службе, Клинтон је у операцију увео и америчке финансијске институције, владе и невладине организације које су обезбедиле позамашна финансијска средства за конспиративно и нелегално финансирање српске опозиције. У међувремену, од стране америчке администрације, у Будимпешти је формиран главни обавештајни центар за субверзивно деловање према Републици Србији.⁹

Спољнополитички експерт *Скај њуза* Тим Маршал (Tim Marshall) пише да су, након окончања агресије на СР Југославију, Форин офис, Министарство одбране Велике Британије и МИБ прешли на „политички рат“ против власти Слободана Милошевића. Маршал наводи да су британске службе од тада „врбовале таленте“, каквих је у Србији било. Врбовање

6 Матијас Кинцел, *Пут у рат, Немачка, НАТО и Косово*, (Београд: Службени гласник, 2021), 172–173, 192–193.

7 О узроцима и последицама НАТО-агресије, види опширније: Михаило Марковић, „Узроци и последице НАТО агресије на Југославију“, *Социолошки преглед* 1–2/1999, 13–19.

8 Слободан Антонић, *Милошевић – још није готово*, (Београд: Вукотић медиа, 2015), 309.

9 Владимир Сунгоркин и група ауторов, *Сделано в ЦРУ – тайная история цветных революций и переворотов*, (Москва: Комсомольская правда, 2023), 25.

се одвијало путем финансирања неких медија, подршке неким опозиционим лидерима и тражењем инсајдера унутар власти. Иначе, Британци су од 1997. помагали независне медије, али не и политичку опозицију од које су „дигли руке“ пошто су – након признавања резултата локалних избора – утврдили да су лидери опозиције били склони међусобним конфликтима. Но, Британци су 1999. сматрали да је стигло време за пружање подршке српској опозицији. Маршал подвлачи да су Американци и Британци били главни координатори обуке и опреме, а да су Европска унија и Немачка били задужени за финансије.¹⁰

Према речима једног од званичника Форин офиса са терена, започело је убеђивање људи из режима, за које се претпостављало да желе наћи излаз из ситуације: „Важна је била порука. Требало ју је стално понављати, а гласила је: морате променити страну“.¹¹

Када је реч о организацији започетој 1999. године, Међународни републикански институт (ИРИ) из Сједињених Америчких Држава сачинио је елаборат „Политичка кампања, планирање и распоред активности“, у којем је страначким лидерима и активистима опозиције у Србији поручено: „Политички план и план кампање захтевају много дисциплине да бисте ефикасно организовали људе, пренели поруку и убедили људе да гласају за вас [...] Време између избора је од критичног значаја јер ће вам омогућити да дефинишете своје циљеве, направите детаљан распоред и одредите рокове за њихово остварење, ставите стратегију на папир, регрутујете квалификоване кандидате и одредите буџет за остваривање постављених циљева“.¹²

Поред овога, као упутство српској опозицији, Међународни републикански институт саставио је 1999. још макар два елабората: „Стратегија и тактика кампање“¹³ и „Организовање кампање ‘од врата до врата’“.¹⁴ У сва три поменута документа, српска опозиција добила је путоказе за ефикасно стратешко деловање ради политичког рушења Милошевићеве власти на предстојећим изборима, за које се није ни знало да ће их ју-

10 Tim Maršal, *Igra senki: Petoctobarska smena vlasti u Srbiji*, (Beograd: Samizdat B92, 2002), 168.

11 *Isto*, 168.

12 *Politička kampanja, planiranje i raspored aktivnosti*, International Republican Institute, 1999. (документ у поседу аутора).

13 *Strategija i taktika kampanje*, International Republican Institute, 1999. (документ у поседу аутора).

14 *Organizovanje kampanje „od vrata do vrata“*, International Republican Institute, 1999. (документ у поседу аутора).

гословенски председник расписати за 24. септембар 2000. У овим документима нема помена да би власт требало срушити насилним путем.

Према писању публицисте Мајкла Добса (Michael Dobbs), у Будимпешти је октобра 1999. одржан састанак иза затворених врата, где су учесници добили информације о смерницама за извођење изборне револуције. То није подразумевало класичну операцију као у Ирану или Никарагви, већ је нагласак био на примени „модерне изборне технике“. На поменутом састанку било је речи о циљевима који су укључивали збацивање режима, реформу економског сектора на основу неолибералне платформе, извођење Милошевића пред „међународну правду“ за почињене злочине, те интеграцију у програм Партнерство за мир и НАТО. Поред тога, дефинисани су прецизна подела задатака између појединих чланова опозиционе коалиције и ангажман водећих западних и домаћих агенција за истраживање јавног мњења, како би дошли до сазнања о расположењу грађана за потребе опозиције и њене победе на изборима. Национална фондација за демократију добила је улогу да се брине за рад странака, док је Међународни републикански институт (ИРИ) управљао организацијом „Отпор“.¹⁵

О томе, да је ИРИ био задужен и за рад с Народним покретом Отпор, пише и Тим Маршал.¹⁶ У документу „Правци развоја“, који се односио на Народни покрет Отпор, омладина која је приступала овој организацији класификована је под појмом „регрути“. Радило се о разради кампање „Где су српски факултети, ту су српски Отпораша“ која је требало да траје од 15. децембра 1999. до 13. јануара 2000. Ову кампању је, од Српске нове године 14. јануара 2000, настављала кампања „Песница је поздрав“. С тим у вези, регрути су пролазили обуку за маркетинг, добијајући смернице за деловање на универзитетима и савете за умрежавање, док је њихов ангажман систематизован на основу упутстава за обуку. Но, од посебне важности била је трећа кампања, пројектована за почетак пролећног семестра 2000. године, под називом „Ратне опције“, како би била спремна за „Дан Д“.¹⁷

И у приручнику Народног покрета Отпор из 2000. насловљеном „Рад са активистима“ постојало је поглавље „Рад са регрутима“. У њему

15 Naumović, „Отпор“ као postmoderni Faust: Društveni pokret novog tipa“, 165–169.

16 Maršal, *Igra senki*, 178–179.

17 Правци развоја, 1999. Овај документ се налазио заједно са материјалима Међународног републиканског института, иако није ауторизован, нити од стране те установе, нити од појединаца (документ у поседу аутора).

су детаљно разрађени политичко-акциона обука, маркетиншко деловање, рад на универзитетима и у средњим школама, „формирање група од обучених регрута“, „сарадња група – стварање штаба и ефикасног тима“.¹⁸ Упечатљива је, дакле, војна терминологија у раду Отпора, јер су нови активисти називани регрутима, док је финална фаза обрачуна с Милошевићем сматрана ратном опцијом. То не треба да чуди, јер је састанцима са Отпором у Будимпешти и Црној Гори председавао амерички пуковник Роберт Хелви (Robert Helvey), војни аташе у пензији. Маршал пише да су се „отпораши“ с тих састанака „увек враћали с новим практичним знањем, опремом и торбама пуним пара“.¹⁹

Вредно је поменути документ Међународног републиканског института о тренингу 25 поименице пописаних тренера Отпора, који су од 31. марта до 2. априла 2000. учествовали на семинару са иностраним предавачима у Будимпешти. Тај тренинг требало је да побољша стратегију Отпора у борби против Милошевићеве власти и покрене припреме отпорашке кампање под насловом „GOTV“ („Get out to vote“), са асоцијацијом на слоган „Готов је“²⁰ који се односио на пад Милошевића с власти.

Према анализи професора Слободана Наумовића, Отпор је између 1999. и 2000. године „добрио своје прецизно дефинисано место и улогу у оквиру широке антимилошевићевске коалиције, као и сву помоћ америчких владиних и других мање видљивих организација неопходну за спровођење задатака који су му намењени“.²¹ Он истиче накнадне оцене о примењеној тактици Отпора (2001), кроз речи једног од оснивача и лидера организације, Срђе Поповића. По њему, стратегија је почивала на две основне полуге: „а) на приказивању непријатеља у толико лошем светлу да било коме постаје скоро немогуће да га подржава, и б) на приказивању себе у толико позитивном светлу да постаје тешко не прикључити се“.²²

Но, да би се рушио Слободан Милошевић, било је потребно заиграти на патриотску карту разочараних грађана Србије који се нису ми-

18 Rad sa aktivistima, *Otpor!* – priručnik, 2000. (документ у поседу аутора).

19 Maršal, *Igra senki*, 178–179.

20 Seminar: *Trening trenera „Otpor!-a“*, International Republican Institute, 2000. (документ у поседу аутора).

21 Naumović, „Otpor kao postmoderni Faust: Društveni pokret novog tipa“, 168–169.

22 *Isto*, 169–170. Треба напоменути да у домаћим академским круговима није постојао консензус поводом деловања Отпора. Професорка Загорка Голубовић је на страницама истог часописа покушала оспорити прецизне наводе Наумовића, сугеришући како је „Отпор“ самоникла организација, и да је нико претходно није осмислио. У вези са тим погледати: Zagorka Golubović, „Objektivna ili subjektivistička interpretacija Otpora“, *Filozofija i društvo* 1/2007, 215–220.

рили с ратним губицима. С тим у вези, билтен „Српски Отпораш“ је у марту 2000. путем објављеног разговора са анонимним капетаном Војске Југославије подривао оружане снаге, сејао поделе, играо на карту пада Републике Српске Крајине и окупације Косова и Метохије, као повода за пад Милошевићеве власти.²³ Из истих, патриотских разлога, доцније је за председничког кандидата Демократске опозиције Србије изабран лидер Демократске странке Србије Војислав Коштуница, да би с тим политичким ореолом био равноправан такмац Слободану Милошевићу.

Обједињавање највећег дела српске опозиције извршено је 9. јануара 2000, када је формирана коалиција Демократска опозиција Србије (ДОС) од осамнаест политичких партија и покрета. Интересантно је да је, током кратког временског периода од оснивања ове коалиције, америчка администрација формирала буџет за ДОС од 35 милиона долара, а убрзо потом, стигло је још 9 милиона долара од владе СР Немачке и 6 милиона долара из буџета Европске уније.²⁴

У Канцеларији Уједињених нација за везу, у поверењу је речено 17. априла 2000. да ће помоћи искључиво организације које су биле способне да направе мреже повереника широм СР Југославије, као и да је до тада само група Г17+ задовољавала ове критеријуме. Стога је Зоран Ђинђић инсистирао да и Демократска странка направи своје опозиционе мреже по читавој СР Југославији. Ђинђић је сматрао да је десет хиљада опозиционих активиста у одређеном тренутку могло извести милион људи на улице Србије. Поред тога, Отпор је тежио окупљању око 50.000 студената којима би се у кључном моменту придружило још 50.000 младих, што би чинило укупну масу од 100.000 младих људи која би на улицама Београда могла довести до промена.²⁵

Улога америчких стратега била је у том планирању суштинска. „Међутим, амерички стратегии у тој истој колони очекују и раднике за које сматрају да су једина снага у Србији која може да озбиљно пољуља садашњу власт”. Даље, „у намери даљег ширења круга противника властима у земљи, амерички стратегии су појачали акције ове социјалне групе на анимирању студентске и школске омладине за учешће у даљој дестабилизацији стања у Републици Србији”. Када је реч о приоритети-

23 „Отворени разговор са капетаном ВЈ”, *Српски Отпораши*, бр. 2, март 2000.

24 Владимир Сунгоркин и група ауторов, *Сделанов ЦРУ – тайная история цветных революций и переворотов*, (Москва: Комсомольская правда, 2023), 27.

25 Ненасловљен документ, 5. мај 2000. (документ у поседу аутора).

ма финансирања од стране Запада, посебно су се издвајали Г17+, тзв. независни медији, Отпор и наменски пројекти независних синдиката.²⁶

Отежавајућа околност америчкој страни било је непостојање америчке амбасаде у Београду, која је евакуисана у марту 1999, уочи НАТО агресије, када су и прекинути дипломатски односи СРЈ и САД-а. Дим О'Брајен (Jim O'Brien), тадашњи специјални помоћник државног секретара за балканска питања, један од најближих сарадника Медлин Олбрајт (Madeleine Albright), желео је формирање централног места, које би у географском смислу било што ближе Србији. Будимпешта је препозната као идеално решење, јер је била близу границе са Србијом, док за одлазак српских држављана у Мађарску нису биле потребне визе. Тада су у Будимпешти започети бројни састанци са опозиционим лидерима, представницима невладиног сектора и тзв. независних медија.²⁷

Интензивирање активности за непосредно извршење преврата

Амерички амбасадор Вилијем Монтгомери (William Dale Montgomery) сведочи да је његова улога из Будимпеште била да обезбеди уједињавање српске опозиције, задобије подршку Мила Ђукановића за уједињену српску опозицију, даје савете српској опозицији, изгради, обучи и пружи подршку невладиним организацијама које су биле против Милошевића (активисти за људска права, организације за надгледање избора и Отпор), да изгради „Крут око Србије“, којим би се преко опозиционих и независних радио-станица, попут Б92, емитовао програм изван граница Србије, дâ подршку неким локалним радио и телевизијским станицама као контратежи Милошевићевим медијима и обезбеди да Аустрија, као председавајући ОЕБС-а, одигра позитивну улогу према српској опозицији, нарочито у смислу тумачења изборних резултата.²⁸

Монтгомери сведочи да је недељу дана пре избора 24. септембра 2000, па све до пада Милошевића 5. октобра, био у дневним видео-консултацијама са Стејт департаментом, Националним саветом за безбедност, Пентагоном, ЦИА, Министарством одбране САД и британским Форин офисом. Сви поменути актери су, пише Монтгомери, „били синхронизовани и јединствени у вези са оним што следи“.²⁹

26 Исто.

27 Viliјam Montgomeri, *Kad ovacije utihnu*, (Beograd: Dangraf, 2010), 22.

28 Исто, 27–28.

29 Исто, 34.

Иначе, снажна субверзивна активност није спровођена само из правца Мађарске, већ и из свих осталих република у окружењу, при чему су посебно истакнуту улогу у том непријатељству имале владајуће црногорске структуре, конкретно, режим Мила Ђукановића, који је свесрдно помагао рушење власти у Србији.³⁰

Милошевић је 27. јула 2000. направио озбиљну грешку у процени. Уверен да ужива велику популарност и да је опозиција подељена, организовао је промену Савезног устава која је увела нови систем директног избора савезног председника, за разлику од претходног, према чијим су одредбама председника бирали посланици савезне скупштине. Ова промена омогућила је Милошевићу да избегне ограничење броја председничких мандата, које је постојало у старом систему, што би га спречило да се поново кандидује када му истекне актуелни мандат. Потом је расписао савезне председничке и парламентарне изборе за 24. септембар 2000, годину дана раније него што је то било неопходно.³¹

Убрзо се видела сва немоћ тадашње државе да се одупре насилној и противуставној промени политичке власти.³² Друштвене околности биле су такве да је преврат практично лебдео у ваздуху, те да је само било питање дана када ће се он и реализовати. На изборима за председника СР Југославије кандидовало се пет председничких кандидата: Слободан Милошевић, Војислав Коштуница, Томислав Николић, Војислав Михаиловић и Миодраг Видојковић.³³ Тадашње црногорско политичко руководство, пре свега концентрисано око Демократске партије социјалиста, бојкотовало је наведене изборе.

На дан самих избора, излазност је била велика, што је био индикатор да су опозиционе снаге у великој мери мобилисале своје бираче. Након одржаног првог изборног круга, недуго после затварања бирачких места, опозиција је прогласила победу,³⁴ објавивши да је опозицио-

30 О томе више у: Александар Раковић, *Црногорски сепаратизам*, (Београд: Catena Mundi, 2019).

31 Montgomeri, *Kad ovacije utihnu*, 26.

32 Миле Бјелајац, „Балкан балканским народима или Балкан империјама: како до мира и просперитета?“, *Политика националне безбедности* 2/2020, 9.

33 Оваква изборна комбинаторика уследила је након изгласавања нових амандмана на Устав СРЈ.

34 Једна од главних карактеристика обојених револуција је да опозиција одмах по затварању бирачких места проглашава победу и позива своје присталице да узађу на улицу и одбране „изборну победу“.

ни кандидат Војислав Коштуница победио у првом изборном кругу, као и да је освојио 50,24% укупног броја гласова.

Два дана након избора Савезна изборна комисија је објавила прелиминарне резултате, према којима је Коштуница освојио највише гласова, али не и довољан број за победу у првом изборном кругу, што је значило да ће са Милошевићем морати да иде у други круг. Опозиција није прихватила званично саопштење Савезне изборне комисије и започела је са вршењем додатних притисака за проглашење победе њеног кандидата Војислава Коштунице у првом кругу.³⁵

Незадовољство демократске опозиције створило је погодну политичку платформу за организовање масовних демонстрација, нелегалних штрајкова, снажну пропаганду³⁶ и друге облике офанзивног опозиционог деловања. Политичко-безбедносна ситуација се на такав начин развила, да други изборни круг није ни одржан. Коштуница, по свему судећи, није победио у првом кругу. Због пожара у згради савезне скупштине уништена је важна грађа, због чега ћемо тешко успети да одгонетнемо валидност резултата ових избора.³⁷

Фаза непосредног извршења

Демократска опозиција Србије (ДОС) започела је са радикализацијом протестних активности, при чему је у своју агенду уврстила и грађанску непослушност, један од најсложенијих облика политичког отпора којим се не може једноставно дириговати.³⁸

Зоран Ђинђић, тадашњи председник Демократске странке, дошао је на идеју блокада, чији је ефекат требало да буде заустављање система. У Београду је расла политичка температура кроз вечерња окупљања. Такав след догађаја поново је умаласио унутрашњост Србије. Започели су протести, који су се развијали до неслућене масовности. Ствари су се све више радикализовале. ДОС је проценио да ову игру може добити само уколико не попусти стисак око Милошевићевог „политичког врата“. „Доста је шетњи, пиштаљки, мирних протеста и давања цвећа онима који нас бију“, поручио је 29. септембра Ђинђић окупљеним Београђанима. „Не желимо да шетамо осамдесет осам дана, већ да овај посао завршимо за

35 Милена Арежина, *Ноћ преваре дан издаје*, (Београд, 2004).

36 Марко Парезановић, *Реља Жељски, Улога пропагандних активности у политичким превратима*, (Београд: Српска политичка мисао, 2019), 416.

37 Антонић, *Милошевић – још није готово*, 356.

38 Парезановић, *Политички преврат – савремени приступ*, 422.

пет дана“. „Све мора да стане да би поново кренуло“. Сâм Милошевић није одмах одлучно реаговао, јер је био убеђен да ће његова тактика развлачења успети и овога пута.³⁹

Међутим, добар одабир тренутка када је опозиција увела у игру грађанску непослушност – која је произвела разарајуће ефекте по тадашњу власт – свакако указује да су одређени актери из иностранства изузетно студиозно и професионално активирали механизам грађанске непослушности. Тих дана нису радила бројна предузећа, фабрике, школе, чак су и запослени у државним институцијама престали да долазе на посао. Стварао се друштвени амбијент који се односио на опасну друштвену појаву – негацију ауторитета.⁴⁰

Кулминација грађанске непослушности и штрајкова уследила је 29. септембра 2000, када су радници на пољу Д Рударског басена Колубара ступили у обуставу рада, чиме је прекинуто снабдевање угљем Термoeлектране у Обреновцу, која је била од стратешког значаја за електроенергетски систем земље. Следећи раднике Колубаре, у штрајк су убрзо након тога ступили и рудари у Бору, Мајданпеку, Костолцу, као и радници панчевачке рафинерије Нафтне индустрије Србије. Тада је постало јасно да је електроенергетски систем земље потпуно паралисан и преузет од стране опозиционих снага. Власт је покушала интервенцијом полиције, па чак и војске, да поврати контролу над објектима критичне инфраструктуре и покрене производни процес, али у томе није успела. Рударски басен Колубара посећивали су генерали Небојша Павковић и Бошко Буха, безуспешно покушавајући да прекину штрајк. Тада је власт прибегла и активирању правосудних механизма, при чему је дежурни истражни судија Небојша Симеуновић одбио да изда налог за кривично процесуирање и лишење слободе организатора штрајка.⁴¹

Савезни уставни суд је 4. октобра „долио уље на ватру“ и саопштио да се поништава први изборни круг, те да је неопходно организовати и спровести нове изборе. Тада је настала кулминација незадовољства опозиционо оријентисаних грађана, који су позвани да наредног дана дођу у Београд на велики митинг, организован на платоу испред Савезне скупштине.

39 Војан Dimitrijević, „Vojska Jugoslavije u događajima 5. oktobra 2000“. *Istorija 20. veka* 1/2021, 181.

40 Парезановић, *Политички преврат – савремени приступ*, 60.

41 Види опширније: Милан Ст. Протић, *Лица и наличја – изневерена револуција*, (Београд: Чигоја, 2005), 17–19, као и у: Огњен Зорић, *Osamnaest godina bez istine o smrti sudije Simeunovića*, Radio Slobodna Evropa, 5. 10. 2018, <https://www.slobodnaevropa.org/sl/slucaj-sudija-nebojsa-simeunovic/29525893.html>.

За то време, Зоран Ђинђић и Небојша Човић, тадашњи председник Демократске алтернативе, остали су у Београду и координирали свим активностима за припрему преврата, како би 5. октобра 2000. опозициони талас запљуснуо престоницу.⁴²

За историју ових догађаја од значаја су извори и сведочења о понашању војске, МУП-а и ДБ-а према политичким актерима, са становишта очувања легалног правног поретка, безбедности и живота грађана. Према писању историчара Бојана Димитријевића, из документације коју је доставила војска, види се да су уочи избора одржана два састанка (22. и 23. септембра) на којима је договорено да се одобре простори за бирачка места у објектима које војска не користи. Проблем који је посебно истицан чинили су стање у Црној Гори и тамошње политичке реакције, пре свега, председника Црне Горе Мила Ђукановића и премијера Филипа Вујановића. Такође, из анализа које су претходиле изборима, види се да је било погрешних процена српског ДБ-а. Тако је генерал Павковић, на колегијуму 22. септембра, изнео процену Радомира Марковића, начелника Ресора државне безбедности СРЈ, како поједини опозициони лидери сматрају да ће изгубити на изборима, због чега су се пребацивали на простор Црне Горе. На истом колегијуму, начелник Обавештајне управе Генералштаба указивао је на „страни фактор“ и меру у којој ће га опозиција прихватити. Дакле, могло се рачунати да ће доћи до сукоба, напада на руководство, па и објекте Војске Југославије.⁴³ Стога је, ради очувања реда и законитости, предложено формирање кризног штаба у Влади, док је МУП био задужен за спречавање формирања критичне масе демонстраната на улицама Београда петог октобра.⁴⁴ Између државних руководиља постојала је сагласност око деловања полиције, али не и РДБ-а. Тако је, према сведочењу начелника ресора РДБ-а, исти одбио захтев Милошевића да се после паљења Скупштине и РТС-а, ухапси лидер Демократске странке Зоран Ђинђић. Такође је навео да је Милошевић у ноћи између 5. и 6. октобра послао генералу Павковићу списак свих опозиционих лидера са адресама и другим подацима за праћење.⁴⁵

Петог октобра 2000, од раних преподневних часова, у Београд су почели да пристижу опозиционо оријентисани грађани из свих делова

42 Dimitrijević, „Vojska Jugoslavije u događajima 5. oktobra 2000“, 182.

43 Isto, 177.

44 Миодраг Симић, Стаменко Николић, *Истине и заблуде о петом октобру 2000. године*, (Београд: Алтеа, 2015), 97–101.

45 Душан Михајловић, *Повленске магле и видици*, Други том, (Београд: НЕА д.о.о., 2005), 75–85. Изјава Радета Марковића од 21. маја 2001.

Србије. Грађани су долазили и организовано и у сопственој режији, при чему су на улазу у Београд и по дубини Републике Србије организоване блокаде од стране снага безбедности. Међутим, блокаде су почеле да попуштају услед великог броја грађана, слабог морала полиције и преласка дела професионалног састава органа безбедности на страну опозиције. Притом, организатори преврата у Београду имали су уз себе и наоружане људе. Поред тога, конвоји опозиције који су се 5. октобра 2000. кретали ка Београду поседовали су и оружје и експлозив.⁴⁶

На протесту испред Савезне скупштине опозициони лидери су захтевали од власти да се тог дана до 15 часова призна изборна победа Коштунице на председничким изборима. С обзиром да власт није изашла у сусрет оваквом захтеву опозиције, окупљена маса грађана је око 16 часова насилно заузела зграду Савезне скупштине и изазвала пожар у њој, а убрзо након тога и зграду Радио-телевизије Србије.⁴⁷

У том моменту, већина најближих сарадника председника Милошевића окренула се на другу страну, заборављајући да без њега и политике коју је он креирао и персонификовао, никада не би ни постојали у јавном животу, нити би заузимали значајне друштвено-политичке позиције.⁴⁸

Нешто после 19 часова, са балкона Скупштине града Београда, окупљеној маси обратио се Војислав Коштуница, после чега је дао интервју за Радио-телевизију Србије. Током поподнева и ноћи, опозиционе снаге су започеле насилно заузимање свих важнијих државних институција извршне, законодавне и судске власти, укључујући и објекте стратешке инфраструктуре и јавних предузећа. У свим овим институцијама формирано су тзв. „кризни штабови“ који су, мимо закона, насилно заузимани, што је накнадно легализовано кроз серију уредби и одлука Владе Републике Србије и правосудних инстанци. Сликовит пример представља упад представника „кризног штаба“ у Београдску банку, који тадашња председница банке Борка Вучић описује на следећи начин: „Били веома неуредно обучени, у патикама и тренеркама. Тако неуредни и лоше се пона-

46 Dragan Bujošević, Ivan Radovanović, *The Fall of Milošević: The October 5th Revolution*, (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 14, 31.

47 О догађајима у Радио-телевизији Србије од 5. октобра, види опширније: Dragan Bujošević, Ivan Radovanović, *October 5 A Twenty-four Hour Coup*, (Beograd: Media center, 2001), 253–265.

48 Видети у: Мирјана Марковић, *Било је то овако – други том*, (Београд: Вечерње Новости, 2015).

шајући, разговор су започели стојећи, уручивши ми папир са откуцаном оставком на место председника Банке⁴⁹.

У Београд је ујутро 6. октобра 2000. стигао министар спољних послова Руске Федерације Игор Иванов. После састанка с Милошевићем, састао се и са Коштуницом,⁵⁰ након чега је Милошевић путем телевизије признао победу опозиционог председничког кандидата. Војислав Коштуница је затим, 7. октобра 2000, на седници оба већа Савезне скупштине у конгресном центру „Сава“, инаугурисан на функцију председника СР Југославије, чиме је и формално стављен печат на петооктобарски преврат. Савезну власт формирале су Демократска опозиција Србије и Социјалистичка народна партија из Црне Горе. Коштуница је касније написао да је прихватио петооктобарски исход како би се избегли сукоби у Србији, а који би довели до иностране интервенције и „стављања Србије под страну контролу“.⁵¹

Министар унутрашњих послова у новој влади, Душан Михаиловић, пише да су у ДОС-у готово сви предлагали оставке генерала Павковића и Марковића. Једини који се томе противио био је Војислав Коштуница, чији је аргумент у случају Павковића био да би такав чин проузроковао ескалацију тероризма са Космета, с обзиром да су албански терористи искористили повлачење војске из безбедносних зона и ушли у њу.⁵²

На крају, врло је важна оцена генерала Милена Симића, тадашњег начелника Управе за морал и информисање, који је на колегијуму начелника Генералштаба Војске Југославије истакао: „Очито је да је и у предизборној кампањи, али и сада изведена класична војна психолошко-пропагандна операција под јурисдикцијом Запада са главним циљем да се отворе ратни циљеви и то је суштина“.⁵³

Закључак

Мало је догађаја у савременој политичкој историји Србије који су изазивали толика, не само политичка, већ и шира друштвена спорења,

49 Борка Вучић, *Bankarstvo izbor ili sudbina*, (Београд: Удружење грађана CER, 2002), 291.

50 Милорад Комраков, *Лов на пети октобар*, (Београд: Издавачко предузеће „Рад“, 2021), 109.

51 Војислав Коштуница, *Зашто Србија а не Европска унија*, (Београд: Фонд Слободан Јовановић, 2012), 62–63.

52 Михајловић, *Повленске магле и видици*, II, 25–27.

53 СРЈ, ГШ ВЈ, Кабинет НГШ, Колегијум начелника Генералштаба Војске Југославије одржан 28. 9. 2000, неауторизован и нелекторисан магнетофонски снимак дискусија. ВТ-СП, Примерак бр. 1, преузето из: Dimitrijević, „Vojaska Jugoslavije u događajima 5. oktobra 2000“, *Istorija 20. veka* 1/2021, 175–196.

као што је Пети октобар. Петооктобарски преврат, након више од две деценије и даље лебди у ваздуху сложених политичко-безбедносних односа, који својим контрадикторностима и даље, у мањој или већој мери, прожимају наше друштво.

На основу резултата анализе и истраживања спроведених у оквиру овог рада, али и у ширем смислу, могу се извести следећи закључци: Пети октобар био је резултат нагомиланих друштвених противречности у политичким, економским, безбедносним, социјалним и другим значајним областима нашег друштва. Те противречности су кулминирале на улици, политичком револуцијом. Петооктобарски преврат је осмишљен, организован и реализован захваљујући активној улози страних специјалних служби и њихових влада. Потписивање Кумановског мировног споразума са НАТО и повлачење српских снага безбедности са подручја Косова и Метохије, додатно је ослабило власт и ауторитет председника Милошевића. Не сме се пренебрегнути ни чињеница да се уочи петооктобарског преврата догодила серија и данас махом неразјашњених, политички мотивисаних убистава, што је свакако допринело слабљењу поверења у институције и урушавању монолитности државних органа задужених за заштиту уставног поретка. Суштински посматрано, владајући систем се рапидно дестабилизовао изнутра, тако да је била довољна само додатна индукција са стране да се поредак потпуно сруши, што је и учињено на дан преврата. Поред негативне кадровске селекције на различитим нивоима власти, лошем друштвеном амбијенту допринели су криминал и корупција из тог периода који су такође урушавали поредак, иако су, у поређењу са експанзијом криминала и размерама корупције након петооктобарског преврата могли деловати бенигно. Важни субјекти владајућих политичких структура у последњој години власти, интензивно, али истовремено и конспиративно, започели су активности на проналажењу нових „политичких алтернатива“, што је, нескривено говорећи, представљало класичну издају. До издаје председника Милошевића и његове власти дошло је унутар система, кроз калкулантски однос, синхронизовано деловање и активно садејство са страним фактором великог броја руководилаца војних, безбедносних, правосудних и других структура, које су биле задужене за заштиту уставног поретка. За сваки од изведених закључака могле би се сачинити посебне студије, што далеко превазилази обим овог истраживања, при чему ни наведени закључци нису коначни.

У сваком случају, Пети октобар је сложени политичко-безбедносни феномен, који је реализован сплетом различитих унутрашњих и спољних околности, активним учешћем великог броја актера, уз помоћ

огромних финансијских средстава и завереничког деловања. Данас је дефинитивно јасно да су домети и ефекти Петог октобра у већој мери били регресивни него прогресивни, што потврђују и догађаји који су уследили након преврата. Србија и српско друштво нису смели дозволити да се након 5. октобра 2000. и у деценији која је уследила, пропусти шанса за формирање једног новог, здравијег, праведнијег и прогресивнијег друштва.

Резиме

У раду је начињена анализа доступне грађе о петооктобарским променама 2000. године, које се према својим карактеристикама могу представити као преврат, или „обојена револуција“. Постојећа литература се на различите начине и из различитих углова бавила овом темом, фокусирајући се само на поједине узроке петооктобарских промена, преваходно оне који се тичу недостатка демократичности у владавини Слободана Милошевића. За разлику од пређашњих истраживања, овај рад настоји да, са становишта савремене политичке историје и солидне временске дистанце, посматра објективно овај феномен. Важан део овог рада чине импликације „обојене револуције“, при чему у њене корене и домете тешко можемо проникнути због ограничене доступности релевантне грађе.

Sources and Literature

- Antoniћ, Slobodan. *Milošević – još nije gotovo*. Beograd: Vukotić media, 2015. (Cyrillic)
- Arežina, Milena. *Noć prevare dan izdaje*. Beograd, 2004. (Cyrillic)
- Bjelajac, Mile. „Balkan balkanskim narodima ili Balkan imperijama: kako do mira i prosperiteta?“. *Politika nacionalne bezbednosti* 2/2020, 9–38. (Cyrillic)
- Bjelajac, Mile. „Prikriivanje i razotkrivanje pravih razloga za rat 1999. na Kosovu i Metohiji“. *Politika nacionalne bezbednosti* 1/2019, 13–36. (Cyrillic)
- Bujošević, Dragan, Ivan Radovanović. *October 5 A Twenty-four Hour Coup*. Beograd: Mediacycenter, 2001.
- Bujošević, Dragan, Ivan Radovanović. *The Fall of Milošević: The October 5th Revolution*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Golubović, Zagorka. „Objektivna ili subjektivistička interpretacija Otpora“. *Filozofija i društvo* 32/2007, 215–218.
- Dimitrijević, Bojan. „Vojska Jugoslavije u događajima 5. oktobra 2000“. *Istorija 20. veka* 1/2021, 175–196.
- Kincel, Matijas. *Put u rat, Nemačka, NATO i Kosovo*. Beograd: Službeni glasnik, 2021. (Cyrillic)

- Komrakov, Milorad. *Lov na peti oktobar*. Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad“, 2021. (Cyrillic)
- Koštunica, Vojislav. *Zašto Srbija a ne Evropska unija*. Beograd: Fond Slobodan Jovanović, 2012. (Cyrillic)
- Marković, Mirjana. *Bilo je to ovako*, drugi tom. Beograd: Večernje novosti, 2015. (Cyrillic)
- Maršal, Tim. *Igra senki*. Beograd: Samizdat B92, 2002.
- Montgomeri, Vilijem. *Kad ovacije utihnu*. Beograd: Dangraf, 2010.
- Naročnickaja, Natalija. *Oranževie seti: ot Belgrada do Biškeka*. Sankt-Peterburg: Aleteja, 2008. (Russian Cyrillic)
- Naumović, Slobodan. „’Otpor’ kao postmoderni Faust: Društveni pokret novog tipa, tradicija prosvetnog reformizma i „izborna revolucija“ u Srbiji“. *Filozofija i društvo* 3/2006, 147–194.
- Naumović, Slobodan. „Da li je Faust bio ’Otporaš’? O subjektivističkom objektivizmu i objektivističkom subjektivizmu u interpretaciji (post)modernih društvenih i političkih pokreta“. *Filozofija i društvo* 3/2007, 117–148.
- Nenaslovljen dokument, 5. maj 2000. (dokument u posedu autora)
- Norris, John. *Collision Course, NATO, Russia, and Kosovo*. Westport: Praeger Publishers, 2005.
- „Organizovanje kampanje od ‘vrata do vrata’“, International Republican Institute, 1999. (dokument u posedu autora)
- „Otvoreni razgovor sa kapetanom VI“, *Srpski Otporaš*, br. 2, mart 2000. (Cyrillic)
- Parezanović, Marko. *Politički prevrat – savremeni pristup*. Beograd: Nova srpska politička misao, 2013. (Cyrillic)
- Parezanović, Marko. *Zaštita ustavnog poretka*. Priština-Leposavić: Institut za srpsku kulturu, 2022. (Cyrillic)
- Parezanović, Marko, Relja Željki. „Uloga propagandnih aktivnosti u političkim prevratima“. *Srpska politička misao* 3/2019, 409–426. (Cyrillic)
- Politička kampanja, planiranje i raspored aktivnosti, International Republican Institute, 1999. (dokument u posedu autora)
- „Pravci razvoja“, 1999. (dokument u posedu autora)
- Protić, Milan St. *Lica i naličja – izneverena revolucija*. Beograd: Čigoja, 2005. (Cyrillic)
- Rad sa aktivistima, Otpor! – Priručnik, 2000. (dokument u posedu autora)
- Raković, Aleksandar. *Crnogorski separatizam*. Beograd: Catena Mundi, 2019. (Cyrillic)
- „Seminar: Trening trenera Otpor!-a“, International Republican Institute, 2000. (dokument u posedu autora)

- Simeunović, Dragan. *Teorija politike*. Beograd: Udruženje „Nauka i društvo“, 2002. (Cyrillic)
- Simić, Miodrag, Stamenko Nikolić, *Istine i zablude o petom oktobru 2000. godine*. Beograd: Aletea, 2015. (Cyrillic)
- „Strategija i taktika kampanje“, International Republican Institute, 1999. (dokument u posedu autora)
- Sungorkin, Vladimir i grupa avtorov. *Sdelano v CRU – tajnaja istorija cvetnih revoljucii i perezvortov*. Moskva: Komsomoljskaja pravda, 2023. (Russian Cyrillic)
- Vučić, Borka. *Bankarstvo izvor ili sudbina*. Beograd: Udruženje građana CER, 2002.
- Zorić, Ognjen. *Osamnaest godina bez istine o smrti sudije Simeunovića*. *Radio Slobodna Evropa*, 5. 10. 2018, <https://www.slobodnaevropa.org/a/slucaj-sudija-nebojsa-simeunovic/29525893.html>.

Summary

Marko Parezanović

IMPLICATIONS OF THE OCTOBER 5, 2000 CHANGE IN LIGHT OF DOCUMENTS, MEMOIRS, AND TESTIMONIES

Abstract: Drawing upon documents, memoirs, testimonies, and scholarly literature, this study elucidates the dynamics underlying the October 5th alterations in 2000 within the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia. „The Fifth October“ refers to a sudden shift in political authority driven by compounded socio-political, economic, and societal tensions, alongside external influences. These multifaceted political and security upheavals, culminating on October 5, 2000, exhibited characteristics akin to a „colored revolution“, signifying a change in power dynamics without altering the prevailing political structure or formal power mechanisms. While temporal detachment affords a more impartial inquiry, the analysis contends with entrenched political narratives, oscillating between glorification and complete denial of the significance of October 5th.

Keywords: October 5, colored revolution, elections, political coup, civil protest

This study delves into the available data concerning the October 5th change in 2000, contemplating their categorization as either a coup or a “colored revolution” contingent upon their defining features. Existing literature on the October 5th developments has primarily emphasized specific determinants, particularly the democratic deficit prevalent during Slobodan Milošević’s governance. Departing from prior scholarship, this research endeavors to adopt an objective vantage point, employing the analytical framework of current political historiography and a significant chronological distance. While the repercussions of the purported “colored revolution” occupy a central position within this study, our understanding of its inception and magnitude remains constrained by the paucity of pertinent source material, thus necessitating a more nuanced exploration.